

Paulina TOBIASZ-LIS

Uniwersytet Łódzki

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

90-141 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

ptobiasz@geo.uni.lodz.pl

Marcin WÓJCIK

Uniwersytet Łódzki

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

90-141 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

marwoj@geo.uni.lodz.pl

Wyobrażenia przestrzenne mieszkańców wsi. Wykorzystanie metody odręcznych szkiców.

Spatial images of countryside residents. The use of sketch maps' analysis.

Zarys treści: W artykule podjęto problem społecznej percepcji przestrzeni wsi, który wydaje się być marginalizowany we współczesnych badaniach geograficznych. W pracach dotyczących doświadczenia i wyobrażeń przestrzeni dominuje bowiem zainteresowanie przestrzenią zurbanizowaną. Opracowanie składa się z trzech zasadniczych części. W pierwszej kolejności wskazano na teoretyczne podstawy podjęcia badań nad wyobrażeniami wsi związane ze „zwrotem kulturowym” w naukach społecznych, w tym w geografii oraz wielowymiarowym rozumieniem „wsi” i „wiejskości”. Następnie zaprezentowano dwie propozycje analizy i klasyfikacji odręcznych szkiców, które mogą służyć w badaniach subiektywnej przestrzeni wsi. W ostatniej części omówiono przykłady szkiców wybranych wsi, zwracając uwagę na szereg funkcji poznawczych i praktycznych, które jako subiektywne formy reprezentacji przestrzeni mogą spełniać w badaniach środowiska życia ludzi.

Słowa kluczowe: wyobrażenie, analiza odręcznych szkiców, społeczna geografia wsi.

Wprowadzenie

Prowadzone przez geografów badania przestrzeni doświadczanej przez człowieka mają dość długą tradycję. W 1947 r. J. K. Wright zaproponował rozwinięcie zainteresowań geografii człowieka w kierunku badań nad obrazem świata zawartym w ludzkich wyobrażeniach. Uznał on to ujęcie za najbardziej fascynującą, ówczesną *terra incognitae* (Wright 1947). Pogłębione interdyscyplinarne badania nad percepcją przestrzeni pojawiły się jednak dopiero w latach 60. XX w. i były wyrazem odejścia nauk społecznych od mechanistycznych i deterministycznych modeli wyjaśniających relacje człowiek–środowisko, a tym samym efektem przewartościowania świata i towarzyszących mu nowych perspektyw badawczych.

Zredefiniowano pojęcie „przestrzeń”, wzbogacając ją o wymiar społeczny oraz kulturowy, zwracając uwagę w większym stopniu na fakty jednostkowe i wiedzę potoczną (Lisowski 2003).

Tradycyjny sposób myślenia o przestrzeni geografów, architektów, urbanistów, psychologów środowiskowych i socjologów zmieniła praca K. Lyncha *The image of the city* (1960), która do chwili obecnej stanowi wzorzec dla przedstawicieli dyscyplin podejmujących problem interakcji człowieka ze środowiskiem (otoczeniem). Zaprezentowana w niej idea badania wyobrażeń za pomocą odręcznych szkiców spotkała się z dużym zainteresowaniem i znalazła wielu kontynuatorów (m.in. Appleyard 1970, Pocock i Hudson 1978, a w Polsce: Libura 1983, 1988, Bartnicka 1986, 1989, Mordwa 1993, 2003, Tobiasz-Lis 2013). W dalszej kolejności zaczęły powstawać prace osadzone w nurcie wartościującym i symbolicznym, które stanowią istotne uzupełnienie i wzbogacenie strukturalnego aspektu wyobrażenia przestrzeni miejskiej (np. prace: Gould 1966, Francescato i Mebane 1973, a w Polsce m.in.: Słodczyk 1984, Wallis 1967, 1969, 1971, 1977, Jałowiecki 1980, 2000a, 2000b, Jędrzejczyk, 2004, Grzelak i Zarycki 2004, Bagiński i Damski 2009, Tobiasz-Lis i Wójcik 2013a, 2013b).

Wydaje się, iż bez względu na aspekt podejmowanych badań doświadczania i zapamiętywania przestrzeni zarówno w geografii polskiej, jak i zachodniej brakuje prac odnoszących się do społecznej percepcji przestrzeni wsi. Niniejszy artykuł stanowi próbę wypełnienia tej luki. Dlatego na początku, przed właściwą (badawczą) częścią artykułu omówiono teoretyczne źródła takiego podejścia, które związane są z koncepcją społeczno-kulturowych reprezentacji (*social/cultural representations*). Zasadniczym celem pracy jest przedstawienie propozycji analizy i klasyfikacji odręcznych szkiców, które mogłyby służyć w badaniach subiektywnej przestrzeni wsi (Lynch 1960, Appleyard 1970, Ladd 1970). Dalszą część opracowania stanowią przykłady szkiców wybranych wsi wraz z próbą analizy i interpretacji ich struktury zgodnie z prezentowanymi założeniami K. Lyncha (1960) i F.C. Ladd (1970). Zwrócono uwagę, że poza znaczeniem omawianej metody w poszerzaniu perspektywy badań geograficznych o kwestię przestrzeni subiektywnej, jej zmianach, współczesnym kształcie i charakterze, odręczne szkice dostarczają także informacji o stosunku mieszkańców wsi do przestrzeni ich życia codziennego, elementach najbardziej istotnych podczas codziennych doświadczeń, stopniu przywiązania do miejsca zamieszkania.

Badania społeczne prowadzono w jedenastu wsiach środkowej Polski, różniących się między sobą genezą, sposobem zagospodarowania i pełnionymi funkcjami. W każdym przypadku dobór osób uczestniczących w badaniu miał charakter kwotowy. Próbowano zachować proporcje podstawowych cech demograficzno-społecznych populacji poszczególnych osiedli, takich jak: wiek, płeć i wykształcenie. Niewielka liczba respondentów – po kilkanaście osób w każdej wsi, była uzasadniona ze względu na podstawowy cel prowadzonych badań, którym jest wstępna eksploracja zjawiska, a także ich jakościowy charakter (Babbie 2004).

Spoleczne reprezentacje jako teoretyczna podstawa studiów nad wyobrażeniami wsi

Współczesne nauki społeczne doświadczają od długiego czasu „zwrotu kulturowego”. W krajach postsocjalistycznych nowe, antypozytywistyczne propozycje badań zostały przyjęte z opóźnieniem. Wynikało to przede wszystkim z czynników ideologicznych, których oddziaływanie osłabło wraz z transformacją i demokratyzacją struktur politycznych i społecznych. Wzrost znaczenia ujęć jakościowych w naukach społecznych (np. w socjologii i w geografii człowieka) jest związany przede wszystkim ze zmianą wzorca teoretycznego (por. Burrell i Morgan 1979). Ostatnie 30 lat w naukach społecznych to swoista rewolucja teoretyczna i metodologiczna, przejawiająca się przede wszystkim w zainteresowaniu kulturą w różnych kontekstach i wymiarach. Całość przekształceń, które zaszły w tym okresie, najczęściej określa się „zwrotem kulturowym”. Liczba podejmowanych przez badaczy kultury (antropologów, socjologów, geografów) problemów badawczych jest tak olbrzymia, że trudno skonstruować przejrzystą klasyfikację takich studiów. Wspólnym mianownikiem większości prac jest odwołanie się do codzienności, jako specyficznego ujęcia charakteru życia społecznego. Różne dziedziny wiedzy „odkrywają” i interpretują codzienność w odniesieniu do rozmaitych jej przejawów. Jednym z nich jest poszukiwanie znaczeń, które nadawane są przez ludzi w procesie postrzegania i porządkowania (strukturyzowania) otaczającej ich rzeczywistości poprzez pryzmat swojej kultury i doświadczeń (Rose 2010, s. 20). Konstruktivism społeczny, który upowszechnił się wraz z rozwojem teorii postmodernistycznych i z którym badania percepcji i wyobrażeń przestrzeni są silnie powiązane zakłada, że nikt nie może zaobserwować obiektywnej rzeczywistości, oderwanej od nadawanych znaczeń i kontekstów.

Kluczowym elementem świadomego procesu osvajania rzeczywistości przez ludzi jest sfera wizualna. Charakter otaczających nas obrazów (naturalnych i sztucznych) oraz ich społeczny odbiór jest zdaniem wielu badaczy ważnym elementem kulturowego procesu konstruowania życia społecznego cywilizacji Zachodu (por. Forster 1988, Cosgrove 2006, Rose 2010). G. Rose (2010, s. 20–21 za Foster 1988) podaje, że wizualność odnosi się do różnych sposobów konstruowania obrazu (tego, co widziane), a to z kolei ulega rozwarstwieniu na szereg perspektyw, zależnie od tego, „kto widzi?”, „jak widzi?”, „co widzi?”, „jak chce to widzieć?” itd. Nasycenie rzeczywistości ogromem obrazów i sposobów ich widzenia jest jednym z najbardziej charakterystycznych elementów epoki, w której żyjemy. Złożona wizualność, jako jedna z kluczowych sfer życia społecznego, wytwarza swoisty rodzaj współczesnej kultury, w której wykorzystuje się obraz, w różnych jego odmianach, do kształtowania społeczeństw, ich gustów, nawyków, wyobrażeń.

Formy reprezentacji (nadawania znaczeń) w procesie wizualizacji są w nieustannym procesie zderzania się (ścierania się) poglądów, wartości i postaw wobec świata. Sposób przedstawiania jest zatem odzwierciedleniem pewnych idei, a walka między konkurencyjnymi poglądami przeniosła się dziś w dużej mierze w sferę ikonografii (por. Cosgrove 2006).

Ikonografia ta może mieć z jednej strony charakter formalny, powszechny (zewnątrzny) i wynika z oddziaływania określonych wzorów kultury masowej, z drugiej zaś mamy do czynienia z ogromnym materiałem, który reprezentuje indywidualne (często intymne) odwzorowanie środowiska życia. Odrębne szkice mieszczą się w tym drugim sposobie subiektywnego podejścia do kulturowej reprezentacji (przedstawiania) środowiska życia.

„Kulturowy zwrot” w badaniach geograficznych wsi wiązał się przede wszystkim z pracami brytyjskimi (lata 90. XX w.). Geografowie zaczęli się wówczas zastanawiać nad wymiarami „wiejskości” oraz próbowali je osadzić w kontekście tradycyjnych pojęć, np. regionu, środowiska, krajobrazu, terytorialnej zbiorowości. Badania te koncentrowały się na procesach współtworzących współczesne pojęcie „wiejskości”, zwłaszcza różne formy praktyk przestrzennych, które charakteryzują wiejski styl życia (Woods 2011). Podkreślano również interpretację wsi jako lokalnej struktury społecznej. K. Hoggart (1990) proponował m.in. rezygnację z koncepcji badań wsi i poszukiwania cech określających współcześnie „wiejskość” na rzecz studiów nad lokalnością.

W polskiej tradycji geograficznej społeczna i kulturowa geografia wsi wyrasta ze studiów nad wiejskim osadnictwem, w obrębie których problematyka badawcza ewoluuje głównie od zagadnień funkcjonalnych do społecznych (Wójcik 2009, 2012). „Wieś” to specyficzny rodzaj ludzkiego zamieszkania, władania terytorium i jego przekształcania. W znaczenie i treść osadnictwa wpisany jest głęboki sens społeczny. Osadnictwo jest sposobem organizacji i współtworzenia wraz z naturą środowiska życia, dostosowanego do ludzkich potrzeb i wyobrażeń (por. Suliborski 2005, Wójcik 2010, 2012).

Współczesne rozumienie „wsi” i „wiejskości” jest wielowymiarowe. W geografii wsi najbardziej znaną propozycją zintegrowanych badań jest koncepcja „potrójnie złożonej” przestrzeni wiejskiej K. Halfacree (2004), oparta na teorii uprzestrzennienia H. Lefebvre. W tym ujęciu przestrzeń wiejska jest połączeniem trzech wzajemnie powiązanych ze sobą aspektów:

1. lokalnych praktyk społecznych (*rural locality*), czyli takich zachowań i działań, które mają wymiar lokalny;
2. przedstawień wsi (*social representations*), czyli form wiedzy i konstrukcji wsi (potocznych i zinstytucjonalizowanych);
3. codzienności życia wiejskiego (*everyday lives*), czyli form popularnej dyskusji o wsi oraz specyficznego (lokalnego) doświadczania przestrzeni.

Szkice wsi są jedną z form przedstawień wsi (*social representations*), które opierają się na potocznym (codziennym) doświadczaniu przestrzeni (środowiska). Przestrzeń w takim ujęciu jest „żywa”, codziennie doświadczana i podlega, zgodnie z założeniami konstruktywizmu społecznego, strukturyzacji w ludzkich umysłach. Szkic bliskiej przestrzeni (w przypadku wsi to w dużej mierze przestrzeń sąsiedzka) nasycony jest symbolami, wyrażającymi znaczenia, ale również i wartości. Interesujące z tego punktu widzenia jest odwzorowanie w ludzkim umyśle przestrzeni wsi, w tym określenie symboliki, która wyraża codzienne doświadczanie najbliższego środowiska (otoczenia).

Odręczne szkice przestrzeni próbą analizy i interpretacji wyobrażeń

Pionierem badań wyobrażeń przestrzeni był K. Lynch, który opracował i zastosował metodę analizy odręcznych szkiców – formy graficznej będącej odtworzeniem wiedzy o przestrzeni opartej w przeważającej części na percepcji wzrokowej. Na podstawie badań prowadzonych w trzech miastach: Bostonie, New Jersey i Los Angeles, wyróżnił pięć elementów struktury przestrzeni miast, które składają się na jego wyobrażenie:

1. Ścieżki (*paths*) to kanały, wzdłuż których poruszają się ludzie. Mogą być nimi ulice, chodniki, ścieżki rowerowe czy linie kolejowe. W strukturze wyobrażeń wielu ludzi jest to element dominujący ponieważ obserwują oni miasto w trakcie poruszania się wzdłuż ścieżek, podczas gdy pozostałe elementy są do szkiców dodawane i pozostają ze ścieżkami w ścisłej relacji przestrzennej.

2. Węzły (*nodes*) to obiekty, do których można wejść, lub które stanowią strategiczne punkty służące nawigacji i orientacji w mieście. Mogą je stanowić skrzyżowania, ronda, miejsca przesiadek w transporcie publicznym, pętle autobusowe czy tramwajowe. Węzły mogą być istotnymi „wydarzeniami” w trakcie podróży wzdłuż ścieżek, stąd ich koncepcja nawiązuje silnie do koncepcji pierwszego z elementów wyróżnionych przez autora. Jednocześnie bardzo często wskazują centrum obszarów, dlatego ich rola w kształcie struktury fizycznego wyobrażenia miasta jest bardzo istotna.

3. Krawędzie (*edges*) najczęściej stanowią rodzaj bariery, ograniczenia przestrzeni lub przerwy między obszarami, choć bywa także, że je z sobą łączą. Są to najczęściej nabrzeża, mury, nasypy kolejowe, rzeki.

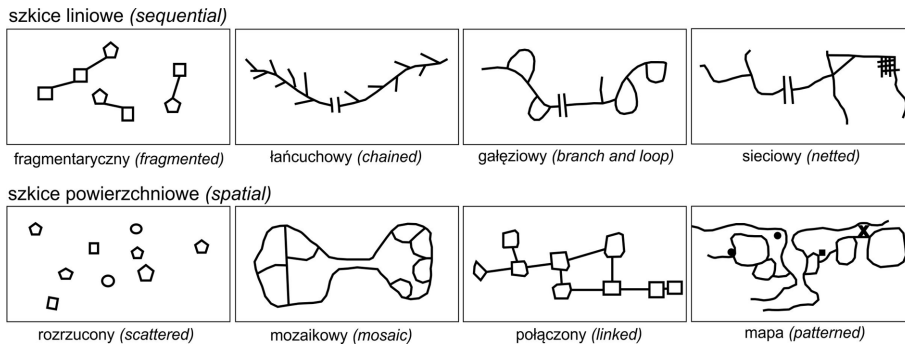
4. Obszary (*aeras*) stanowią średnie lub duże jednostki o indywidualnym charakterze wyróżniane w przestrzeni miasta. Obok ścieżek są drugim elementem, który może zdominować szkice wykonywane przez respondentów. Według autora metody zależy to nie tylko od cech indywidualnych, ale także od przestrzeni miasta.

5. Punkty orientacyjne (*landmarks*) są podobnie jak węzły, punktami odniesienia używanymi w nawigacji w mieście. Zazwyczaj stanowią je budynki, znaki czy inne detale urbanistyczne, które wypełniają wyobrażenia większości użytkowników przestrzeni miejskiej. Część z nich może mieć charakter lokalny, część – zwłaszcza jeśli dzięki swym rozmiarom góruje ponad zabudową całego miasta, wyznacza jego dominantę percepcyjną – staje się symbolem.

Analiza odręcznych szkiców miast zaproponowana przez K. Lyncha (1960) zapoczątkowała tzw. strukturalny aspekt badania wyobrażeń przestrzeni związany z ich fizyczną strukturą oraz relacją subiektywnego obrazu z rzeczywistością. Analizie zarówno ilościowej, jak i jakościowej podlegają: zawartość, wewnętrzna struktura i styl szkiców, a także ich zasięg przestrzenny oraz orientacja według stron świata. K. Lynch (1960) wskazywał na dwie podstawowe cechy w krajobrazie miasta istotne dla tworzenia wyobrażeń, a zatem także dla tworzenia szkiców:

czytelność (*legibility*), która oznacza łatwość, z jaką poszczególne fragmenty miasta są rozpoznawane i organizowane w spójny obraz oraz obrazowość (*imageability*) – specyficzna cecha miasta łącząca elementy fizyczno-przestrzenne z wydarzeniami w życiu społecznym i przeżyciami osobistymi ludzi zachodzącymi w tych lub na tych elementach (Lynch 1960).

Metodę analizy odręcznych szkiców K. Lyncha (1960) poszerzył o propozycję ich klasyfikacji D. Appleyard (1970). Na podstawie analizy struktury szkiców i stopnia ich dokładności porządkował szkice w grupy według podobieństwa oraz w podgrupy według innych szczególnych cech. W ten sposób rozróżnił typ liniowy i powierzchniowy. Szkice o przewodzie elementów liniowych (ścieżki, węzły, krawędzie) podzielił na fragmentaryczne, łańcuchowe, gałęziowe i sieciowe. Wśród szkiców o przewodzie elementów powierzchniowych (punkty orientacyjne, obszary) wyróżnił szkice rozrzucone, mozaikowe, połączone oraz mapę (rys. 1).

Rys. 1. Typy szkiców według D. Appleyarda (1970).

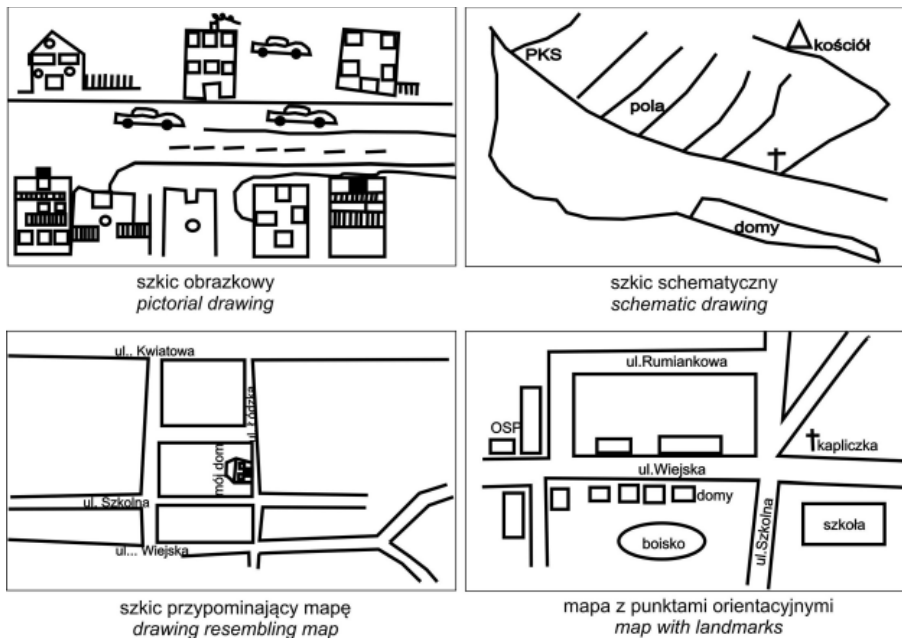
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Appleyard 1970.

Types of sketch maps according to D. Appleyard (1970).

Source: own study based on Appleyard (1970).

Elementy wyobrażeń struktury przestrzeni miast wyróżnione przez K. Lyncha (1960) oraz próba klasyfikacji odręcznych szkiców zaproponowana przez D. Appleyarda należą do najczęściej stosowanych w późniejszych opracowaniach, jednak nie są jedyne. Inną propozycję typów szkiców zaprezentowała F. C. Ladd (1970). Autorka nie prosiła respondentów o naszkicowanie całego miasta, a jedynie okolicy ich miejsca zamieszkania, sąsiedztwa. W efekcie uzyskała szkice o dużo mniejszym zasięgu, ale jednocześnie dużo bardziej szczegółowe i często dużo bardziej przypominające rysunek prezentujący typowy miejski krajobraz niż mapę. Wśród szkiców sąsiedztwa F. C. Ladd (1970) wyróżniła cztery następujące typy:

- 1) szkice obrazkowe (*pictorial drawings*), które najczęściej prezentowały ulice;
- 2) szkice schematyczne (*schematic drawings*), które zawierały informacje o ulicach, obszarach, ale sposób prezentacji był dość ogólny;
- 3) szkice, które przypominały mapę (*drawings resembling map*), które mogłyby posłużyć jako mapa i pomóc w orientacji w terenie, ale zawierały niewielką liczbę elementów;
- 4) mapy z punktami orientacyjnymi (*maps with landmarks*), które pozwalały rozpoznać okolicę i mogłyby pomóc zorientować się w terenie (rys. 2).

Rys. 2. Typy szkiców wg. F. C. Ladd (1970).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Walmsley (1988).

Types of sketch maps according to F. C. Ladd (1970).

Source: own study based on Walmsley (1988).

Wydaje się, że pomimo innej klasyfikacji odręcznych szkiców, która mogła wynikać z różnej skali odwzorowywanego przez respondentów fragmentu przestrzeni, zawartość map wyobrażeniowych we wszystkich przypadkach nawiązuje do propozycji K. Lynch (1960), a więc można wyróżnić w nich ścieżki, punkty orientacyjne, węzły, obszary i krawędzie, które składają się na wyobrażenie struktury określonego fragmentu przestrzeni – bez względu na to, czy rysowano całe miasto, czy tylko jego fragment. W niniejszym opracowaniu zaprezentowano pró-

bę analizy i interpretacji odręcznych szkiców wybranych wsi w środkowej Polsce, odwołując się do elementów wyobrażeń wyróżnionych przez K. Lyncha (1960) oraz, ze względu na skalę badanych jednostek osadniczych, klasyfikację szkiców sąsiedztwa zaproponowaną przez F. C. Ladd (1970).

Struktura i charakter wyobrażeń przestrzeni wsi w świetle odręcznych szkiców

Badania społeczne dotyczące wyobrażeń przestrzeni prowadzono w jedenastu wsiach położonych w województwach łódzkim, mazowieckim i wielkopolskim: Imielnik Stary, Babiczki, Kaczki Średnie, Podgórzycze, Byczki, Żardki, Augustopol, Sacin, Poświętne, Rzuców i Radzice Duże. Wybrane wsie charakteryzują się zróżnicowaną genezą, fizjonomią i pełnionymi funkcjami. Mieszkańców poproszono o wykonanie odręcznych szkiców wsi tak, aby prezentowały okolicę z uwzględnieniem najważniejszych według nich elementów przestrzeni. Poniżej zaprezentowano i omówiono przykładowe szkice wsi Babiczki, Kaczki Średnie, Podgórzycze i Sacin.

Bez względu na charakter i specyficzne cechy poszczególnych wsi, a także cechy demograficzno-społeczne osób biorących udział w prowadzonym badaniu, ich wyobrażenia w postaci odręcznych szkiców najbliższej okolicy przyjmują różną postać i można je zaklasyfikować do wszystkich typów wyróżnionych i opisanych w literaturze przez F. C. Ladd (1970) – od obrazkowych, prezentujących tylko najważniejszy fragment osady, po mapy z punktami orientacyjnymi, które odzwierciedlały całe wsie, wskazując i nazywając jednocześnie tereny sąsiednie.

Typy szkiców wsi, ich kształt, strukturę i zawartość można interpretować w kontekście dwóch zasadniczych kwestii – wielkości, charakteru zagospodarowania i pełnionych funkcji wsi, a zwłaszcza jakości infrastruktury społecznej oraz przyjętej przez poszczególne osoby biorące udział w badaniu strategii rysowania szkicu. W pierwszym przypadku – im większe zróżnicowanie, tym bogatsze wyobrażenia, przybierające kształt rozbudowanych szkiców obrazkowych, szkiców przypominających mapę lub map z punktami orientacyjnymi. W przypadku strategii rysowania szkiców należy odwołać się do klasyfikacji map wyobrazeniowych G. Randa (1969 za: Mordwa 2003), który wyróżnił szkice typu „kierowcy taksówek” – prezentujące fragmenty przestrzeni, zawierające niezorientowane układy tras wynikające z codziennych, indywidualnych doświadczeń – w tym przypadku główną drogę we wsi i położone wzdłuż niej najważniejsze obiekty oraz szkice typu „pilota samolotu” – bardziej abstrakcyjne i wewnętrznie zintegrowane, obejmujące w tym przypadku większe fragmenty lub całe wsie.

Szkice wszystkich wsi, bez względu na reprezentowany typ, rozpoczynano od głównej drogi, wzdłuż której rozwijała się osada. W szkicach obrazkowych, w zależności od wielkości wsi, uwzględniano jedną lub kilka ulic, koncentrowano się jednak przede wszystkim na obiektach o ważnych funkcjach społecznych, tj. kościołach, przydrożnych kapliczkach, cmentarzach, szkołach, przystankach PKS, remizach strażackich. To właśnie te elementy dominowały we wszystkich wyobrażeniach wsi. Poza siecią dróg i istotnymi punktami orientacyjnymi w szkicach uwzględniano także tereny mieszkaniowe, często podkreślając własne miejsce za-

mieszkania lub domy należące do krewnych. Ciekawe, zwłaszcza w perspektywie współczesnych przemian społeczno-gospodarczych polskiej wsi, wydaje się być bardzo rzadkie rysowanie rzosłogów, które pojawiały się jedynie w co dziesiątym szkicu i pełniły w większości funkcję „wypełniającą” puste przestrzenie na kartce (rys. 6b).

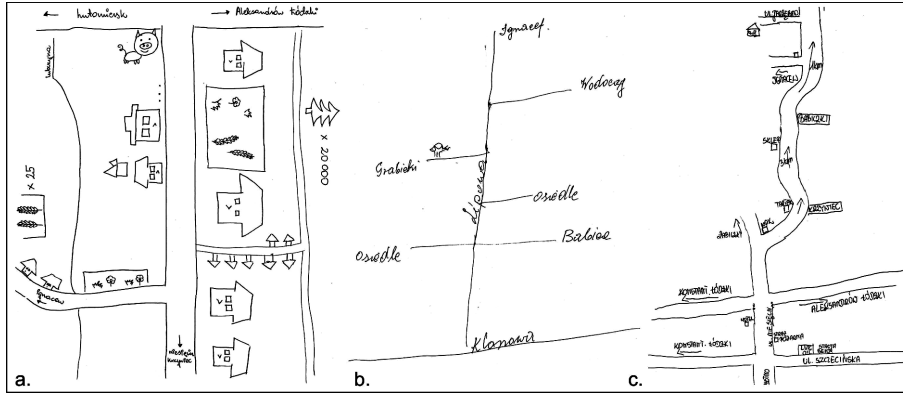
Zasięg przestrzenny szkiców jest zróżnicowany – najmniejszy charakteryzuje szkice obrazkowe obejmujące te fragmenty wsi, w których znajdują się ważne obiekty – kościół, szkoła, kapliczka, przy których mieszkańcy spotykają się, spędzają wspólnie czas, nawiązują i pielęgnują sąsiedzkie relacje (rys. 4a). Szkice schematyczne, przypominające mapę czy mapę z punktami orientacyjnymi, mają dużo większy zasięg, często uwzględniają nazwy terenów sąsiednich i wskazują ich położenie względem odwzorowywanych wsi (rys. 4b, 6b).

Struktura, kolejność rysowanych elementów i zasięg przestrzenny szkiców wsi są odmienne od omawianych w literaturze szkiców, które wykonują mieszkańcy miast. Przestrzeń zurbanizowaną charakteryzuje dużo większa złożoność form, funkcji i znaczeń, a jej użytkownicy doświadczają zazwyczaj tylko wybranych fragmentów, co przekłada się na charakter ich wyobrażeń. Szkice miast, w zależności od obranej strategii rysowania, mieszkańcy zaczynają od narysowania własnego miejsca zamieszkania i najbliższego otoczenia (wówczas zasięg szkicu obejmuje fragment miasta, ale zawiera więcej szczegółów) lub od okolic centrum, które mają zazwyczaj charakter reprezentacyjny, wypełnione są elementami o charakterze symbolicznym – zarówno w perspektywie zbiorowych, jak i indywidualnych znaczeń (wówczas zasięg szkicu częściowo obejmuje całe miasto, ale uwzględniane elementy ulegają generalizacji) (Tobiasz-Lis 2013).

Z kolei zróżnicowanie orientacji szkiców wsi wynika z szeregu czynników, na które zwracano także uwagę w badaniach wyobrażeń, prowadzonych z zastosowaniem tej metody w miastach (Mordwa 2003, Tobiasz-Lis 2013), m.in.:

- 1) z występowania charakterystycznych obiektów w przestrzeni wsi, które tę orientację ułatwiają, np. kościół, układ dróg i zabudowy (rys. 5), staw (rys. 6);
- 2) z zasięgu przestrzennego szkicu – im większy, tym częściej szkic obejmuje charakterystyczne elementy struktury przestrzennej i zorientowany jest w kierunku północnym;
- 3) z miejsca zamieszkania osoby rysującej szkic, które wpływa na uwzględnioną w szkicu perspektywę i kierunki odpowiadające codziennym doświadczeniom przestrzeni (rys. 3).

Analiza prezentowanych szkiców wsi potwierdza, że percepcja przestrzeni polega w pierwszej kolejności na identyfikacji, czyli rozpoznaniu składników środowiska i odróżnieniu jednych elementów od innych, ich strukturalizacji, czyli określeniu relacji przestrzennych między składnikami środowiska oraz na wartościowaniu, czyli określeniu znaczeń poszczególnych elementów dla podmiotu percypującego.

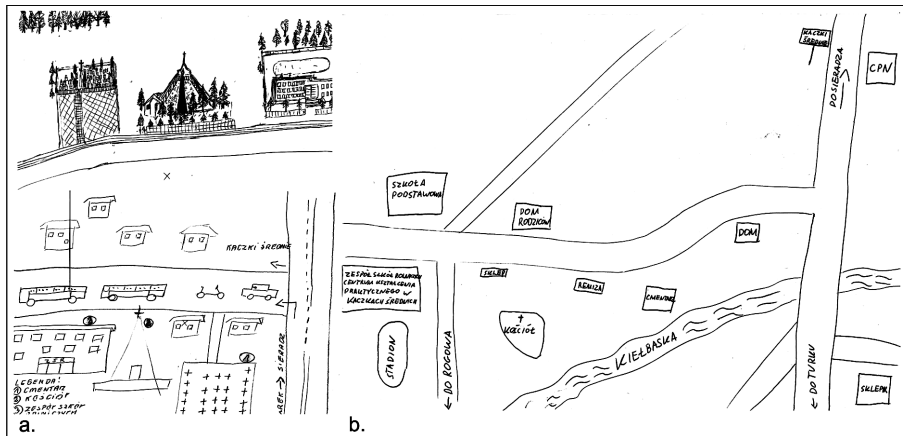

Rys. 3. Przykłady odręcznych szkiców wsi Babczki (gmina Lutomiersk, powiat pabianicki, województwo łódzkie), a – szkic obrazkowy, b – szkic schematyczny, c – mapa z punktami orientacyjnymi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych.

Examples of sketch maps of the Babczki village (Lutomiersk commune, pabianicki district, Łódzkie voivodship), a – pictorial drawing, b – schematic drawing, c – map with landmarks.

Source: own study.

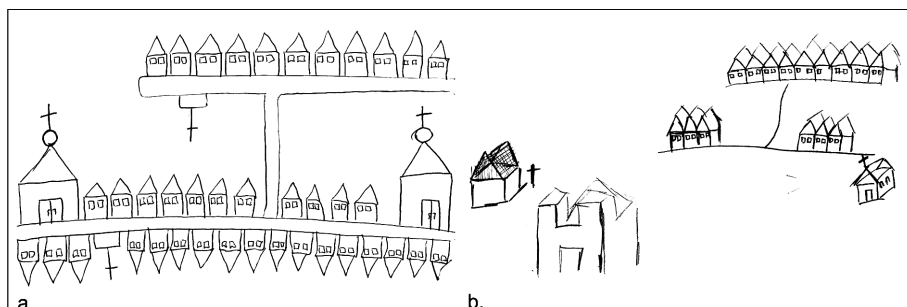

Rys. 4. Przykłady odręcznych szkiców wsi Kaczki Średnie (gmina Turek, powiat turecki, województwo wielkopolskie), a – szkice obrazkowe, b – mapa z punktami orientacyjnymi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych.

Examples of sketch maps of the Kaczki Średnie village (Turek commune, Turecki district, Wielkopolskie Voivodship), a – pictorial drawings, b – map with landmarks.

Source: own study.

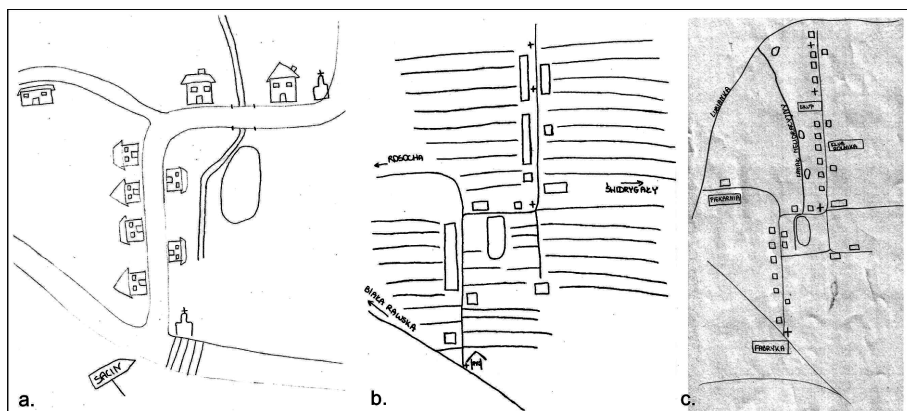

Rys. 5. Przykłady odręcznych szkiców wsi Podgórzycze (gmina św. Małgorzaty, powiat łęczycki, województwo łódzkie), a, b – szkice obrazkowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych.

Examples of sketch maps of the Podgórzycze village (Św. Małgorzata commune, Łęczycki district, Łódzkie Voivodship), a, b – pictorial drawings.

Source: own study.

Rys. 6. Przykłady odręcznych szkiców wsi Sacin (gmina Nowe Miasto nad Pilicą, powiat grójecki, województwo mazowieckie), a – szkic obrazkowy, b – szkic schematyczny, c – mapa z punktami orientacyjnymi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych.

Examples of sketch maps of the Sacin village (Nowe Miasto nad Pilicą commune, Grójecki district, Mazowieckie Voivodship), a – pictorial drawing, b – schematic drawing, c – map with landmarks.

Source: own study.

Podsumowanie

Szkice przedstawiające wyobrażenia przestrzenne wsi mają duże znaczenie w badaniach środowiska życia ludzi. Odrębny rysunek jako forma strukturyzacji świata powstająca w ludzkim umyśle ma wiele funkcji poznawczych i praktycznych – poszerzając perspektywy badań o kwestię przestrzeni subiektywnej. Szkice wsi pozwalają określić nie tylko charakter wyobrażeń (formę), ale także przez zawarte w nim treści można opisać współczesną naturę „wiejskości” i jej przejawy.

Funkcja poznawcza odnosi się przede wszystkim do interpretacji wsi jako pewnego terytorium, na którym zachodzą procesy społeczne, co odzwierciedla się w uwzględnianych w sposób symboliczny typach instytucji. Zasadnicza różnica w kształtowaniu środowiska społecznego wsi w stosunku do środowiska miejskiego polega na kluczowej roli sąsiedztwa w reprodukcji relacji interpersonalnych. W tym przypadku ważna jest skala, która odnosi się do wyobrażenia struktury materialnej (morfologii czyli budowy wsi) oraz charakteru relacji człowieka ze środowiskiem, które w znacznej mierze oparte są na funkcjonalnych i społecznych związkach pomiędzy „środkiem” (w tym przypadku najczęściej rodzinnym domem) a kolejnymi strefami otoczenia odpowiadającymi głównie bliższemu i dalszemu sąsiedztwu.

W aspekcie funkcjonalnym zawarta jest użyteczność środowiska oraz sposoby łączenia się poszczególnych przestrzeni („miejsc”) będących przedmiotem codziennych doświadczeń. Mieszkańcy wsi poprzez szkic ukazują przede wszystkim formy zamieszkiwania wsi (ich jednorodność lub różnorodność), przez co można wnioskować o spójności lub jej braku w wymiarze architektoniczno-krajobrazowym. Łączność jest natomiast nie tylko funkcją granicy domostw, zagród, działek, ale głównie wyraża się ona przez wyobrażenie przestrzeni wspólnej, publicznej oraz zawartych w niej różnego rodzaju instytucjach (funkcja ruchu).

W aspekcie społecznym mieści się głównie sfera symboliki, która wynika już z samego wyboru, a następnie z wielkości i stopnia generalizacji określonych elementów. Instytucje uwzględnione w szkicu należy wówczas w dużej mierze traktować jako emanację życia wspólnoty. Informują nas one o sposobach komunikacji społecznej, a co za tym idzie możemy uzyskać wiedzę nie tylko o sposobie subiektywnego odzwierciedlenia przestrzeni, ale również wiele dowiadujemy się o samym rysującym i jego związku z wsią.

Praktyczny wymiar tego sposobu badania współczesnej wsi ma duży związek z planowaniem wsi, zwłaszcza w warunkach jej szybkiej dezagrarnizacji. Szkice w dużej mierze uzmysławiają nam zanik funkcji produkcyjnej wsi, a tym samym marginalizację roli rozłogu w kształtowaniu związków funkcjonalnych i społecznych. Właściwe planowanie wsi powinno uwzględniać rolę natury (przyrody) w wytwarzaniu wiejskości. Harmonia środowiska wsi jest wynikiem wchodzenia człowieka w relacje z naturą, które mają różne podłoże (produkcyjne i nieprodukcyjne). Dla zachowania specyfiki wsi ważne jest planowanie terenów otwartych, które powinny służyć współczesnemu społeczeństwu w takim samym stopniu jak niegdyś rozłogi w utrzymywaniu potrzeb biologicznych (żywność) i społecznych mieszkańców wsi. Dlatego istotne jest planowanie takich funkcji wsi, których

charakter będzie uwzględniał formy praktyk społecznych odnoszących się zagospodarowania powierzchniowego. Szkice mogą w tym przypadku okazać się niezwykle pomocne, zwłaszcza na etapie identyfikacji podstawowych problemów planowania rozwoju lokalnego związanych z kwestią słabnących relacji społecznych czy obrazowości i czytelności elementów struktury przestrzeni wsi, które są wraz z dynamicznymi przemianami współczesnego świata. Uzyskujemy bowiem informacje na temat jakości przestrzeni życia codziennego poszczególnych osób, miejsc ważnych zarówno z perspektywy indywidualnych doświadczeń, jak i doświadczeń całej społeczności lokalnych.

Literatura

- Appleyard D., 1970, *Styles and methods of structuring a city*, Environment and Behaviour, 2, s. 100–117.
- Babbie E., 2004, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bagiński E., Damurski Ł., 2009, *Wizerunek Wrocławia*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Bartnicka M., 1986, *Percepcja przestrzeni miejskiej Warszawy na przykładzie dzielnicy Ochota*, Przegląd Geograficzny, 58, 1–2, s. 165–189.
- Bartnicka M., 1989, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy – studium geografii percepcji*, Dokumentacja Geograficzna, 2, Warszawa.
- Burrell G., Morgan G., 1979, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, Heinemann, London.
- Cosgrove D., 2006, *Geographical imagination and the authority of images*, Franz Steiner Verlag, University of Heidelberg, Heidelberg.
- Forster H., 1988, *Vision and Visuality*, Bay Press, Seattle.
- Franciscato D., Mebane W., 1973, *How citizens view two great cities: Milan and Rome*, [w:] R. M. Downs, D. Stea (red.), *Image and Environment*, Chicago.
- Gould P. R., 1966, *On mental maps*, Discussion Paper, 9, Michigan University.
- Grzelak J., Zarycki T. (red.), 2004, *Spoleczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Halfacree K., 2004, *Rethinking 'Rurality'*, [w:] Champion T., Graeme H. (red.), *New Form of Urbanization. Beyond the Urban-Rural Dichotomy*, Ashgate, Burlington, s. 285–306.
- Hoggart K., 1990, *Let's do away with rural*, Journal of Rural Studies, 6(3), 245–257.
- Jałowiecki B., 1980, *Człowiek w przestrzeni miasta*, Śląski Instytut Nauk, Katowice.
- Jałowiecki B., 2000a, *Spoleczna przestrzeń metropolii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2000b, *Percepcja przestrzeni Warszawy*, Studia Regionalne i Lokalne, 2(2), Warszawa, s. 79–100.

- Jędrzejczyk D., (red.) 2004, *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Ladd F.C., 1970, *Black youths view their environment: neighbourhood maps*, Environment and Behaviour, 2, s. 74–99.
- Libura H., 1983, *Aspekty kartograficzne map wyobrażeniowych*, Polski Przegląd Kartograficzny, 15, Warszawa.
- Libura H., 1988, *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*, Dokumentacja Geograficzna, 1, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Lynch K., 1960, *The image of the city*, MIT Press Cambridge.
- Mordwa S., 1993, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Łodzi*, Kronika Miasta Łodzi, 2, s. 69–80.
- Mordwa S., 2003, *Wyobrażenia miast Polski Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Pocock D., Hudson R., 1978, *Images of the Urban Environment*, Macmillan, London.
- Rose G., 2010, *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa.
- Słodczyk J., 1984, *Mapy mentalne i ich zastosowanie w badaniach geograficznych*, Czasopismo Geograficzne, 55, s. 73–87
- Suliborski A., 2005, *W poszukiwaniu geograficznej tożsamości geografii osadnictwa i ludności*, [w:] Liszewski St., Maik W. (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, Studia i Materiały Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 107–113.
- Tobiasz-Lis P., 2013, *Zmiany wyobrażeń przestrzeni Łodzi w świadomości mieszkańców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2013 a, *Evaluating and interpreting the city using a photo projective method. The example of Lodz*, Geographia Polonica, 86(2), IG&SO PAS, s. 137–152.
- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2013b., *Interpreting Contrasts of the Post-Industrial City: The Example of Lodz*, International Journal of Humanities and Social Science, 3(14), CPI, USA, s. 22–31.
- Wallis A., 1967, *Socjologia wielkiego miasta*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1969, *Warszawa i przestrzenny układ kultury*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1971, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1977, *Miasto i przestrzeń*, PWN, Warszawa.
- Walmsley D. J., 1988, *Urban Living, the individual in the city*, Harlow: Longman.
- Woods M., 2011, *Rurality*, [w:] M. Juergensmeyer (red.), *The Encyclopaedia of Global Studies*. Sage.
- Wójcik M., 2009, *Spoleczna geografia wsi*, Czasopismo Geograficzne, 80, 1–2, s. 42–62.

- Wójcik M., 2010, *Struktura i działanie – geograficzno-społeczna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie programu „Odnowa wsi”*, [w:] Kacprzak E., Kołodziejczak A. (red.), *Rola środków Unii Europejskiej w rozwoju obszarów wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, t. XXIV, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa, s. 186–201
- Wójcik M., 2012, *Geografia wsi w Polsce, Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wright J. K., 1947, *Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography*, Annals, Association of American Geographers, 37, s. 1–15.

Summary

The article discusses the problem of social perception of the countryside, which seems to be marginalized in contemporary geographical research. The scientific interest in the spatial experience and perceptions is focused mainly on urban areas. This article consists of three main parts. In the first place, the theoretical basis of the research on rural imagery, associated with „the cultural turn” in the social sciences and a multi-dimensional understanding of „rural” and „rurality”, have been introduced. Then, the article presents two proposals for the analysis and classification of freehand sketches, which can be used in studies of subjective image of the countryside. In its last part, the article discusses examples of sketches presenting selected villages and pays attention to a number of cognitive and practical goals, which they can meet in studies of relations between humans and their life space.

Praca zrealizowana ze środków statutowych Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ. Marcin Wójcik – laureat Nagrody Naukowej Fundacji Uniwersytetu Łódzkiego 2013 r.